

Forord

Folk og Flora er det første værk, der samlet fremlægger det store materiale om dansk etnobotanik, som hidtil fandtes spredt i en lang række bøger, tidsskrifter, blade, institutioner m.v. (jnf. kildefortegnelsen s. 327 ff).

Etnobotanik skildrer forholdet mellem et lands vegetation og dets befolkning og registrerer de vildtvoksende og dyrkede planters historie, deres folkelige navne, anvendelse i kalenderårets fester og højtider, som lægemidler, i hjemmeindustri, håndværk, børnelege, skikke, sagn og overtro, stednavne, heraldik, talemåder, prosa og poesi. Den vedrører således ikke alene etnologi og botanik, men er i høj grad tværvideenskabelig og omfatter bl.a. land-, have- og skovbrug, arkæologi, teknologi, farmaci, filologi, folkløse og litteraturhistorie.

Vort første etnobotaniske samleværk er *Fra Planternes Verden* 1885 (280 s., 8°) af *Anton Andersen*. Bogen er velskrevet, men udvalget af omtalte planter lille og ret tilfældigt; desuden bringer den meget udenlandsk (navnlig tysk) stof. Et andet værk, hvori etnobotanik indgår som en væsentlig del, er *Ordbog over jyske almuemål 1886–1914* af *H. F. Feilberg*. Under de respektive planters navne og under benævnelser på plantedele (blomst, frugt, frø, rod) anføres jævnlige talemåder og mundheld, eventyr, sagn osv. *Marius Kristensen* giver i sine arbejder *Børn og plantenaavne* (*Danske Folkemål* 5, 1931) og *Folkelige planteslægter* (*Festskrift til H. F. Feilberg* 1911) adskillige oplysninger om dansk etnobotanik. Ret dybtgående skildringer af plantefolkloren i to forskellige landsdele bringer *Axel Lange* og *Chr. Seeberg*, *Nogle sønderjyske Planter, deres Navne og Stilling i Folkloren* (1927, 85 s.) og *Axel Lange*, *Fynske Plantenaavne og Folkeminder om Planter* (1932, 150 s., supplement i *Fynsk Hjemstavn* 1939 s. 22–29, 42–45). *Johannes Tholle* har skrevet flere etnobotaniske monografier samt talrige artikler til de fleste af vore historiske årbøger. Også *Poul Lorenzen*, *Egen og Rønne* i *dansk Folketro* (1944, 135 s.) er et værdifuldt værk, som for en væsentlig del

beror på egne notater. *Frits Heide* udsendte 1927 *Historisk-botaniske Kønspøblemer* (132 s.), 1940 *Onde og Gode* i *Dyreham* (64 s.) og 1954–55 *Bidrag til de folkelige Plantenaavnes Systematik* (55 + 60 s.). De fleste af hans folkløristiske og ganske særlig hans sproglige tolkninger må dog tages med største forbehold. Heide var initator til og medredaktør af *Tidsskrift for historisk Botanik*, der 1918–21 udkom med kun ét bind, samt redaktør af *Alrune*, *Tidsskrift for Kulturhistorie, Sprog og Litteratur* 1935–36. I begge tidsskrifter bringes meget udenlandsk stof; det danske består navnlig af vegetationshistorie og lægebogsomtaler.

Vort største, mest detaljerede og pålidelige etnobotaniske samleværk er *Ordbog over Danmarks Plantenaavne* ved *Johan Lange* (1–3, 1959–61), som afløste *H. Jenssen-Tusch*, *Nordiske Plantenaavne* (1867–71). *Johan Lange* har skrevet en række herhen hørende afhandlinger, hans disputats *Primitive Plantenaavne* (1966, 156 s.) analyserer mange plantenaavne og kommer herunder ind på problemer af folkløristisk art.

Under forarbejdet til *Folk og Flora* måtte meget uvæsentligt, usikkert og øjensynligt ikke-dansk stof sorteres fra. Det er således i »urtebøgerne« til og med *Johan Paulli's* 1761 og *J. W. Horne-mann's* 1796–1837 ofte umuligt at afgøre, hvorvidt oplysningerne gælder Danmark eller udlandet.

Stoffet fremlægges refererende, d.v.s. næsten uden kommentarer – undtagen til de plantenaavne, der ikke forstås umiddelbart. Citater fra ældre værker, dialektale remser, talemåder etc. er tillempet nutidig retskrivning og sætningsbygning.

Hovedvægten er i følge sagens natur lagt på den vilde og dyrkede floras anvendelse, rationelt som magisk. Der behandles godt 500 arter placeret efter det botaniske system. Stofmængden har nødvendigvis måttet begrænses, således omtales ikke sædskifte, høslet, afgifter, landsbylove om fællesdriften, dyrkningsmetoder (med mindre de

afviger meget fra nutidens); kun lejlighedsvis medtages høst, tærskning, fodring, husflid med strå, sagn om forsvundne skove. Udeladt er sentenser fra »blomstersproget«, der opstod i Orienten og blev udvidet med talrige nyere påfund, endvidere (med få undtagelser) nordgermansk mytologi og eddadigtningen. Medtaget er traditioner fra Sydslesvig, men ikke de tidligere danske provinser øst for Øresund. Fra Færøerne og Grønland nævnes folklore om plantearter, som forekommer i det øvrige Danmark.

Hvad angår de talrige almanak- og landmandsregler for vejrlig, så- og høsttider m.m. må bemærkes, at vor tidsregning før kalenderreformen år 1700 havde en opsummeret fejl på elleve døgn, således at f.eks. 1. maj i virkeligheden var 12. maj og nytårsdag den 12. januar. Mange af disse regler blev formuleret i Syd- og Mellemeuropa, kom til Danmark som oversættelser af navnlig tyske værker og havde på vore breddegrader ingen eller tvivlsom gyldighed, medens andre skyldes lokale iagttagelser og erfaringer. »Urtebøgerne« var ligeledes kompilationer af udenlandsk litteratur og indeholder kun lidt originalt dansk stof. Den ældste kendte lægebog på dansk, bevaret i mere eller mindre fragmentariske afskrifter, blev sandsynligvis skrevet af munken *Henrik Harpestræng* (død 1244). Hans vigtigste kildeskrift, *Macer Floridus' De herbarum virtutibus* (o. 1175), følger det hippokratisk-galenske system og er stærkt præget af den arabiske (islamske) Salernoskole i Syditalien. Også størsteparten af AM 187 fra begyndelsen af 1400-tallet synes at stamme fra arabiske værker og antike forfattere, men indeholder dog talrige folkemidler, der næppe er importerede.

Christiern Pedersen oplyser i fortalen til lægebogen 1533 (den første trykt på dansk), at han uddrog »af mange mærkelige latinske og tyske bøger«. Det var især *Barth. Vogter's lægebog 1531*, som atter havde det meste stof fra *Hortus Sanitatis 1485ff.* *Christiern Pedersen* har ved oversættelsen af plantegenavnene begået talrige fejl og desuden udskiftet adskillige arter med sådanne, der gror her i landet og måske var bedre kendt af læserne. Meget i *Henrik Smid's »urtegård« 1546ff* er lånt næsten ordret fra *Bock's* og *Brunfels' værker* og gælder sydtysk folkefarmaci. *Hans Christensen Bartscher's* og *Niels Mikkelsen Aalborg's lægebøger (1578–96, 1633 og senere udg.)* er for store deles vedkommende rene oversættelser, hvorimod vor første havebog, *Hans*

Rasmussen Block's Horticultura Danica 1647, er et originalt dansk værk.

Vor første illustrerede urte- og lægebog, *Simon Paulli's Flora danica 1648*, blev skrevet på latin og oversat af sjællænderen *Niels Knopf*. De 376 træsnit er på nær to lånt hos en bogtrykker i Antwerpen. *Flora danica* giver et uddrag af samme forfatters *Quadripartitum botanicum 1640ff.* *Paulli* citerer ofte udenlandske værker, men har særdeles mange oplysninger om danske forhold.

Urtebøgers værdi som kildemateriale for et værk om dansk etnobotanik er således ikke den bedste. Når et fyldigt uddrag alligevel anføres (med forbigåen af direkte citater fra ikke-dansk litteratur), sker det ud fra den betragtning, at man utvivlsomt har fulgt de fleste lægeråd, og at talrige fortsatte i nyere folkemedicin. Navnlig *Smid's »urtegård«* var udbredt og populær; den blev – meget forøget – genoptrykt så sent som 1923! Kapiteloverskriften lægemidler skal i øvrigt ofte forstås meget vidt, idet også omtales magi og anden ren overtro anvendt både til at helbrede og til opnåelse af andre virkninger.

De folkelige botaniske synonyme (et udvalg) er for størstepartens vedkommende hentet fra *Ordbog over Danmarks Plantenavne*. Medens ordbogen efter filologiske principper deler navnene op i motivergrupper, bringer *Folk og Flora* dem (så vidt gørligt) i kronologisk, derefter topografisk rækkefølge. Årstallene refererer til ordbogens ældste og yngste litteraturbelæg. Navne optegnet i indeværende århundrede er ikke tidsfæstet. Adskillige af plantegenavnene var (er) »bognavne«, som regel oversat fra andre sprog. Nogle har – som skik og overtro – (haft) en meget lokal udbredelse, andre må antages at være gledet ud af folkelig brug. Anføres landsdel betyder det kun, at navnet er optegnet dér; det kan meget vel være kendt også i andre egne. Under nyere tids livlige samkvem landsdelene imellem er mange oprindeligt lokale plantegenavne ført viden om og på de nye steder ikke sjældent mistolket eller forvansket. Topografisk benyttes landets administrative inddeling i sogne, kommuner, herreder og amter indtil sammenlægningerne pr. 1. april 1970.

Da stoffet næsten overalt er et koncentrat af det originale, er der lagt stor vægt på noteapparatet. I de anførte kildesteder vil man oftest kunne finde flere eller mere detaljerede oplysninger i en større saglig sammenhæng. Citaterne fra

*Tu regere imperio populos FRIDERICE memento,
 (Hæ tibi erunt artes) paciſque imponere morem:
 Parcere ſubiectis, et debellare Superbos.*

*Leſe caput tonſæ ſolips ornatuſ oliva
 Dona feram.*

*Ille ſedens niveo candentiſ limine Phæbi,
 Dona recognoſcat populorum.*

Den enevældige konge Frederik 3. omgivet af sine ministre og ledende rådgivere, mens hans livlæge Simon Paulli knælende overrækker ham sit store værk »Flora Danica«, dediceret »til Gud og Kongens« (Deo regi). »Titelkobber« fra værket, udført ca. 1664 af den nederlandske kunstner Albert Haelwegh, der virkede i København.

prosa og poesi (ca. 3000 digtsamlinger gennemgået) belyser det æstetiske samvirke mellem folket og floraen.

Talrige meddelere landet over har bidraget med værdifulde optegnelser eller besvaret spørgsmål. Uden navns nævnelser bringes hver især en varm tak. Jeg takker professor *Anton Pedersen* for hjælp ved identificering af danske æblesorter, overbibliotekar *Jakob Albrechtsen* og bibliotekar *Hanne Andersen* for verificering af litteraturnævne, apoteker *Harald Nielsen* for nogle farmaceutiske, professor *N. Fabritius Buchwald* for mykologiske meddelelser, overassistent *H. Petersen* for oplysninger om navngivne træer.

Institut for dansk Dialektforskning, Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning, Dansk Folkemindesamling, Det kgl. Biblioteks Danske Afdeling, Nationalmuseets Etnologiske Undersø-

gelser og Institut for Navneforskning takkes for (ofte udførlige) svar på forespørgsler.

Manuskriptet blev videnskabeligt gransket af professor, dr. phil. *Johan Lange* og arkivar, mag. art. *Iørn Piø*, som foreslog talrige vigtige korrektioner og tilføjelser. Da manuskriptet forelå nedsatte forlaget *Rosenkilde og Bagger* et præsidium, der anbefalede værkets udgivelse, og jeg er dets medlemmer dybt taknemmelig for denne opbakning. Endvidere rettes en tak til de fond, hvis bevillinger sikrede det økonomiske grundlag for trykningen. Sidst men ikke mindst takker jeg præsidiets formand, professor Lange, som fra første færd gik i brechen for *Folk og Flora*; uden hans energiske indsats og medvirken ville værket næppe være blevet realiseret.

V. J. Brøndegaard